

התפתחותן והשפעתן של הרשתות הביטחוניות בישראל מאז מלחמת ששת הימים

אורן ברק וגבי שפר

רקע

מאמר זה עוסק ברשתות הביטחוניות במדינת ישראל, בהתפתחותן ובהשפעתן, מאז מלחמת ששת הימים ועד ימינו.¹ מדובר בגורמים שחשיבותם רבה מאוד לא רק בישראל ובשטחים שתחת שליטתה מ־1967 ואילך, אלא גם במדינות אחרות המתמודדות עם אתגרים משמעותיים לביטחון, ובפרט עם איזמים קיומיים, ממשיים או נתפסים. חשיבות זו נובעת מהשפעתן של רשתות ביטחוניות על תחומים מרכזיים במדינה, הכוללים לא רק את הביטחון, אלא גם תחומים אזרחיים כמו פוליטיקה, כלכלה, חברה ותרבות.

המאמר מתמקד בתפקידן ובדרכי פעולתן של הרשתות הביטחוניות בישראל בקביעת מדיניות בתחום החוץ והביטחון, אך גם בתחומים האחרים שהוזכרו, וזאת במיוחד מאז מלחמת ששת הימים. באופן ספציפי, המאמר מגדיר את הרשתות הביטחוניות בישראל, כולל בהשוואה למדינות שמצבן דומה מבחינה ביטחונית (אף שיש גם הבדלים בינן לבין ישראל); מסביר מדוע וכיצד קמו והתפתחו הרשתות הביטחוניות בישראל ומציג את השחקנים העיקריים המרכיבים אותן; דן בתפקידים העיקריים של הרשתות הביטחוניות ובחלקן בקביעת מדיניות הביטחון והמדיניות בתחומים הקשורים לכך, וכן בתחומים אזרחיים; עוסק בהשפעתן של רשתות אלו בישראל מ־1967 ואילך; ומציג מסקנות מן הדיון בכלל הסעיפים הקודמים. מטרה נוספת של המאמר היא לחשוף בפני הציבור בישראל כיצד מתנהל תחום הביטחון במדינה וכיצד נקבע "מי מקבל מה, מתי וכיצד" – קביעה שהיא אחת התשובות לשאלה "מהי פוליטיקה".

1 מאמר זה מבוסס בחלקו על ספרנו Gabriel Sheffer and Oren Barak, *Israel's Security Networks: A Theoretical and Comparative Perspective* (New York: Cambridge University Press, 2013).

מהן רשתות ביטחוניות והיכן ומתי הן מופיעות?

בספרות המחקרית, במדעי החברה בכלל ובמדע המדינה ויחסים בין-לאומיים בפרט, מתרחב בשנים האחרונות העיסוק ברשתות. זאת, הן בפעילותן במישור החברתי ("רשתות חברתיות") והן בהשפעתן על עיצוב מדיניות ("רשתות מדיניות"). באופן כללי יותר, מדובר בניסיון לזהות גורמים ושחקנים נוספים מעבר למוסדות המדינה הפורמליים, המשפיעים על הפוליטיקה, הכלכלה, החברה והתרבות מבית וכלפי חוץ. בהתאם לכך, ניתן להגדיר "רשת ביטחונית" כאשכול או מקבץ של שחקנים, שלכול אחד מהם יש אינטרס בתחום מדיניות הקשור לנושא הביטחון ויכולת להשפיע באופן ניכר על קביעת מדיניות, על ביצועה ועל הבטחת הצלחתה, כפי שהדבר חיוני לחברי הרשת.²

אף כי מאמר זה מתמקד בישראל, חשוב לציין כי אין היא מקרה ייחודי: בהיבטים הקשורים לביטחון, יש נקודות דמיון בין ישראל ובין מדינות נוספות, שגם בהן התפתחו תופעות דומות לרשתות הביטחוניות הקיימות בה. בין מדינות אלו ניתן למנות את סינגפור, קוריאה הדרומית וטייוואן, וכן את דרום אפריקה בתקופת האפרטהייד – כולן "מדינות קטנות" (כלומר לא מעצמות), שניצבו מול איום ביטחוני משמעותי מאז עצמאותן והחליטו לבנות מגזר ביטחוני חזק שיוכל להתמודד עם איום זה. התוצאה הייתה שהגבולות בין התחום הביטחוני ובין התחום האזרחי הפכו למטושטשים בכול המדינות הללו, וזאת כחלק מן האסטרטגיה של "הגנה טוטאלית", אותה אימצו מנהיגיהן כלפי מה שראו כ"איום טוטאלי" עליהן. בכול המדינות האלו גם הופיעו קשרים הדוקים בין אישים מן התחום הביטחוני ומן התחום האזרחי, אף שקשרים אלה לבשו אופי שונה בכול מדינה ומדינה.³ ניתן להוסיף לכך כי בין כמה מהמדינות הללו יש, או היו בעבר, קשרים מדיניים וביטחוניים.⁴

מדוע ואיך קמו והתפתחו הרשתות הביטחוניות בישראל

ישראל היא מקרה בולט של מדינה שבה צמחו רשתות ביטחוניות שרכשו לעצמן השפעה ניכרת על תחומים רבים ומגוונים. למעשה, אין במדינת ישראל הפרדה ברורה בין מערכת הביטחון (או המגזר הביטחוני) ובין החברה, הפוליטיקה, הכלכלה

2 John Peterson, *Policy Networks* (Vienna: Institute for Advanced Studies, 2003).
3 להרחבה ראו: אורן ברק וגבריאל (גבי) שפר, "הדמוקרטיה הישראלית לנוכח איומים קיומיים: בחינה משווה", **פוליטיקה** 20 (חורף 2010), עמ' 77–96.

4 על יחסי ישראל עם דרום אפריקה ראו: Sasha Polakow-Suransky, *The Unspoken Alliance: Israel's Secret Relationship with Apartheid South Africa* (New York: Pantheon Books, 2010). על יחסי ישראל עם סינגפור, ראו: יוסי מלמן, "השבוע נחשפו הקשרים הצבאיים בין ישראל לסינגפור", **פורבס**, 24 באפריל 2016, <http://www.forbes.co.il/news/new.aspx?Pn6VQ=EG&0r9VQ=EHHHE>

והתרבות. כמו כן, לא קיימת בישראל באופן מעשי, להבדיל מההיבט החוקי, עליונות של התחומים האזרחיים על התחום הביטחוני.⁵ תופעה זו עומדת ביסוד הופעתן והשפעתן של הרשתות הביטחוניות בישראל.

שני סוגי אישים משתייכים לרשתות הביטחוניות במדינת ישראל: ראשית, קצינים בכירים בצה"ל ובכירים במוסדות ביטחון אחרים, כמו שירות הביטחון הכללי (שב"כ), המוסד, משטרת ישראל, התעשייה הצבאית, התעשייה האווירית, רפא"ל, הממונה על הביטחון במערכת הביטחון (המלמ"ב) והסוכנות לאנרגיה אטומית. מדובר במיוחד בקצינים בדרגות רב-אלוף ואלוף, שהם ה"ליבה" של הרשתות הביטחוניות,⁶ אך גם בקצינים בדרגות נמוכות יותר ובמקביליהם בסוכנויות הביטחון האחרות. (שנית, שחקנים בעלי השפעה בתחומים אזרחיים, כמו חברה, פוליטיקה, כלכלה ותרבות, ובכלל זה אישים ביטחוניים בדימוס שהשתלבו בתחומים אלה, ולצד כל אלה פוליטיקאים אזרחים, פקידים בכירים ובעלי הון.

אף שהרשתות הביטחוניות בישראל אינן פורמליות וממוסדות, חבריהן חולקים ביניהם ערכים משותפים, ובמיוחד את עליונות הביטחון על פני תחומים אחרים. היחס שלהם אל צה"ל ואל המגזר הביטחוני כולו הינו מעבר לכל ביקורת.

מכיוון שרשתות ביטחוניות הן במהותן לא פורמליות, קשה לקבוע במדויק כמה אנשים נמנים עליהן בכל זמן נתון. זאת ועוד, יש דוגמאות לאישי ביטחון לשעבר שהפנו עורף לרשתות הביטחוניות ולערכיהן ואימצו סדר יום אזרחי. דוגמה בולטת לכך הוא אלוף מתי פלד, שבעת שירותו הצבאי היה קצין לוחמני למדי,⁷ אך מאוחר יותר הפך לתומך בשלום ישראל-פלסטיני ואף קיים מגעים עם נציגים של אש"ף בתקופה שבה ארגון זה נחשב לאויב מספר אחת של ישראל. נראה כי בסך הכול מדובר במספר רב למדי של אנשים (ופחות מכך נשים).

בראיון עם השרה וחברת הכנסת לשעבר, שולמית אלוני, שפורסם זמן קצר לאחר מותה, היא מצוטטת כך:

אני לא מאמינה שיהיה פה שלום ושתהיה פה מדינה דמוקרטית, אלא אם כן תהיה מהפכה עצומה, מפני שאם תיקחו בחשבון כמה אנשים מתפרנסים מהמלחמה: החל מהתעשייה הצבאית – מכירת נשק בצורה נבזית לכול הדיקטטורים ולכול המשטרים הכי נבזיים, כל הגועל נפש – תראו כמה אנשים מתפרנסים ממנגנוני החושך: השב"כ, המוסד, והמנגנון הכי חשוך שבנה יחיאל

5 על תופעה זו ראו: גבריאלי (גבי) שפר, אורן ברק ועמירם אורן, עורכים, **צבא שיש לו מדינה: מבט מחדש על יחסי התחום הביטחוני והתחום האזרחי בישראל** (ירושלים: כרמל, 2008).

6 על האליטה הצבאית בישראל והשתלבותה בתחומים אזרחיים, ראו: Oren Barak and Eyal Tsur, "The Military Careers and Second Careers of Israel's Military Elite," *Middle East Journal*, Vol. 66, no. 3 (2012), pp. 1-20.

7 בתקופת ההמתנה ערב מלחמת ששת הימים היה אלוף מתי פלד חבר המטה הכללי של צה"ל ואחד הדוחפים לצאת למלחמה. ראו למשל: ישראל ליאור ואיתן הבר, **היום תפרוץ מלחמה** (תל אביב: ידיעות אחרונות, 1987), עמ' 211-212.

חורב במשך 18 שנים במשרד הביטחון [המלמ"ב]. קחו את כל אלה, קחו את כל האנשים בצבא הקבע כל החיים, כשהם עזבו את צבא הקבע והלכו לפוליטיקה עם המנטליות הצבאית, זו חבורה של רעים שמנהלים הכול יחד. הם בממשלה, הם דירקטורים בחברות בכירות, ובכול דבר יש להם העדפה, ואמרתי רק חלק. מחר יהיה שלום, אז נשארים לך חצי מיליון אנשים בלי עבודה, בלי מעמד. שני הדברים יחד. והם הקבוצה המובילה.⁸

יודגש, עם זאת, כי הרשתות הביטחוניות בישראל אינן חשאיות, הומוגניות או היררכיות. ראשית, מי שנמנים עליהן אינם מסתירים את הקשרים והזיקות ביניהם, וחלקם אינם רואים בכך כל פסול. כך, למשל, אישי ביטחון מתייצבים לימין חבריהם ומסייעים להם בדרכים שונות, כולל הדיפת ביקורת עליהם ועל התנהגותם ומתן עדות למענם בבתי משפט.

שנית, יש דוגמאות רבות למחלוקות, ואפילו ליריבויות, בין חברי הרשתות הביטחוניות, כמו לדוגמה בין ראש המוסד לשעבר, אלוף צבי זמיר, לבין ראש אגף המודיעין לשעבר, אלוף אלי זעירא, סביב ה"מחדל" במלחמת 1973; בין סגן שר הביטחון ושר התקשורת לשעבר, תת־אלוף מרדכי ציפורי, לבין שר הביטחון לשעבר, אלוף אריאל שרון, סביב מלחמת לבנון ב־1982; ובין ראש הממשלה ושר הביטחון לשעבר, אהוד ברק, והרמטכ"ל לשעבר גבי אשכנזי. עם זאת, אפשר לומר שחברי הרשתות הביטחוניות בדרך כלל "מיישרים קו" מול שחקנים אחרים, כלומר אזרחים, המנסים להתערב בנושאים שחברי הרשתות רואים כנופלים בתחום מומחיותם, קרי הביטחון בהגדרתו הרחבה. כך, למשל, שר הביטחון והרמטכ"ל לשעבר, משה יעלון, פעל בתחילת 2014 נגד הניסיון להגביר את הפיקוח של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת על מערכת הביטחון, וזאת על אף שבוועדה זו כיהנו גם אישים בעלי רקע ביטחוני.⁹

שלישית, חברים זוטרים יחסית ברשתות הביטחוניות לא תמיד מקבלים את מרותם של חברים בכירים יותר. כך, למשל, אלוף אריאל שרון לא היסס לקרוא תגר על רבי־אלופים, הן במהלך שירותו הצבאי והן לאחר שחרורו מצה"ל, כולל בזמן פעילותו בפוליטיקה. יש לציין כי לחברים בכירים ברשתות הביטחוניות, כלומר ל"ליבה" שלהן, יש יותר השפעה על תהליכי קביעת מדיניות וביצועה מאשר לאחרים. אחד הגורמים העיקריים המסייעים לרשתות הביטחוניות בישראל להתקיים ולתפוס מקום חשוב כל כך בקביעת מדיניות הם האיומים הקיומיים על העם היהודי בעבר, ובמיוחד השואה, והאיומים הביטחוניים על המדינה מאז הקמתה, ולמעשה גם לפני כן, בתקופת "היישוב". האיומים על המדינה, שהוצגו כקיומיים, היו

8 שרית רוטשילד, "הילדות הקשה, האם שנטשה, האהוב המת. שיחות עם שולמית אלוני", **הארץ**, 30 בינואר 2014.

9 עמוס הראל, "בלחץ יעלון, נתניהו דחה דיון בחוק להידוק הפיקוח על מערכת הביטחון", **הארץ**, 5 בינואר 2014.

בתחילה מצד הפלסטינים והמדינות הערביות, ולאחר מכן גם מצד איראן, ארגונים אסלאמיים רדיקליים כמו חזבאללה ודאע"ש, ארגונים פלסטיניים רדיקליים כמו חמאס והג'האד האסלאמי, ועוד.

במאמר שהתפרסם לפני מספר שנים, הצביע העיתונאי דורון רוזנבלום על חשיבות הפחד בביסוס מרכזיותו של הביטחון בישראל בעבר ובהווה: "החשש, ידידי, הוא סלע קיומנו. הוא המצע הרעיוני שעליו הושתתה המדינה: חשש מאנטישמיות, שהתחלף בחשש ביטחוני. זה הסיפור כולו. אולי נסוג משטחים, אולי נשחרר אסירים. אבל לא ניתן שייקחו לנו את החשש. בלי זה – אין לנו מדיניות ביטחון, מדיניות חוץ, מדיניות הסברה. בלי זה אין לנו כלום"¹⁰. ואמנם, הרשתות הביטחוניות משתמשות בחששות אלה כמכשיר חשוב להבטחת מעמדן ועוצמתן, כפי שעושים גם לא מעט מנהיגים אזרחיים.

ההשפעות העיקריות של הרשתות הביטחוניות בישראל

בנוסף להשפעתן של הרשתות הביטחוניות בישראל בתחומים רבים ומגוונים – ביטחון וגם תחומים אזרחיים כמו פוליטיקה, חברה, כלכלה ותרבות – הן משפיעות גם על יחסי החוץ של המדינה, ובמיוחד בנושאי מלחמה ושלום. השפעה זו נובעת הן מכך שלחלק נכבד מחברי הרשתות הביטחוניות יש אינטרסים כלכליים ופוליטיים אישיים וקבוצתיים משותפים, והן מכך שיש בכוחם להשפיע על קביעת המדיניות וביצועה.

אחד המאפיינים הבולטים של הרשתות הביטחוניות, ויתר על כן אחד מבסיסי כוחן, היא היכולת של חבריהן לתייג נושאים מסוימים כ"ביטחוניים", ובדרך זו להפקיע אותם מן הדיון האזרחי "הרגיל" ולהפכם לתחומים בלעדיים של "מומחי הביטחון", תוך עקיפת המוסדות האזרחיים. דוגמה ליכולת זו מן העת האחרונה היא הגישה למאגרי הגז הטבעי שהתגלו בים התיכון הרחק מחופי ישראל. בשנים האחרונות עבר נושא זה תהליך של "ביטחוניזציה", כלומר תיוג שלו כנושא ביטחוני, שתכליתו לאפשר לחברות הגז להפיק משאב זה במהירות ואף לייצא אותו לחו"ל במינימום התערבות ומיסוי של הממשלה והכנסת. חברי הרשתות הביטחוניות מילאו תפקיד מרכזי בתהליך זה.¹¹

בתחום הפוליטי משפיעות הרשתות הביטחוניות על קביעת מדיניות וביצועה בנושאים הקשורים לביטחון, ובמיוחד, אבל לא רק, על כל העניינים הקשורים לשלום ולמלחמה. למעשה, ניתן לומר כי חברי הרשתות הביטחוניות הפכו למוציאים ולמביאים של ישראל בתחום זה, וללא הגושפנקה שהם מעניקים, כמעט שאי

10 דורון רוזנבלום, "החשש הוא סלע קיומנו", הארץ, 14 בדצמבר 2007.

11 ראו במיוחד פרוטוקול ועדת הכלכלה של הכנסת מיום 5 באוקטובר 2010, <http://tinyurl.com/jnce7zq>.

אפשר לפעול בו. מבחינה זו, אין זה חשוב כל כך אם חברי הרשתות הביטחוניות נמנים על מפלגות שמאל, ימין או מרכז, או אם הם תומכים בנסיגה משטחים או מתנגדים לה; החשוב הוא שהם רואים את עצמם, וגם נחשבים בעיני אחרים, לסמכות המקצועית הבלעדית בענייני שלום וביטחון. כך, לדוגמה, לאחרונה קבע מבקר המדינה, בדו"ח על מבצע "צוק איתן" ב-2014, כי היוזמה, ההחלטה והביצוע נעשו כולם על ידי חברי הרשתות הביטחוניות וכי הקבינט הביטחוני, שאמור להיות "זרועה הארוכה" של הממשלה בעניינים ביטחוניים, שימש למעשה כחותמת גומי. זו דוגמה ברורה למעמדן, לעוצמתן ולהשפעתן של הרשתות הללו בתחום הפוליטי והצבאי בישראל.¹²

לאור מצב זה, גם כאשר שחקנים אזרחיים פועלים בתחום המדיני-ביטחוני, לא חולף זמן רב עד שהביטחון וחברי הרשתות הביטחוניות הופכים לדומיננטיים. דוגמה בולטת לכך הוא תהליך אוסלו, שהחל כיוזמה פרטית של שני אקדמאים – יאיר הירשפלד ורון פונדק – אומץ בידי משרד החוץ, אך עבר "ביטחוניזציה".¹³ מקרה בולט נוסף היא תנועת "ארבע אימהות", שפעלה בשנות התשעים של המאה הקודמת למען נסיגה ישראלית מלבנון. חברות התנועה הבינו עד מהרה שמבלי לאמץ את השיח הביטחוני הדומיננטי בארץ, ומבלי להעביר לצדה חלק מחברי הרשתות הביטחוניות, לא יהיה לה סיכוי להשיג את מטרותיה. מאז מיקדה התנועה את מאמציה בכיוון זה ובסופו של דבר נחלה הצלחה.¹⁴

בתחום הכלכלי, הרשתות הביטחוניות משפיעות רבות על קביעת גודלו של תקציב הביטחון. השפעה זו מתבטאת גם בכך שלאחר האישור הפורמלי של התקציב בידי הכנסת מתקיים "מקצה שיפורים", שבמהלכו הרשתות הביטחוניות מפעילות את השפעתן, לוחצות על המנהיגים האזרחיים לקבל עוד ועוד משאבים, והתוצאה היא פער משמעותי וקבוע בין התקציב המאושר ובין התקציב בפועל.¹⁵ בנוסף לכך, אישי ביטחון רבים משתלבים בכלכלה לאחר פרישתם, ועושים זאת גם

12 מבקר המדינה, **מבצע "צוק איתן": דו"ח ביקורת מיוחד** (ירושלים: מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור, תשע"ז), עמ' 7-10, http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Report_568/8c39fc9d-,10-7-80f5-4b12-a593-8d0396178bd8/zuk-eitan-10.pdf.

13 Yoram Peri, *Generals in the Cabinet Room: How the Military Shapes Israeli Policy* 13 (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2006); קובי מיכאל, **בין צבאיות למדינאות בישראל: השפעת הצבא על תהליכי המעבר ממלחמה לשלום** (תל אביב: המכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה ושיתוף פעולה אזרחי, אוניברסיטת תל אביב, 2008); Avraham Sela, "Difficult Dialogue: The Oslo Process in Israeli Perspective", *Macalester International*, Vol. 23, no. 11 (2009), <http://digitalcommons.macalester.edu/macintl/vol23/iss1/11>

14 Avraham Sela, "Civil Society, the Military and National Security: The Case of Israel's 14 Security Zone in South Lebanon", *Israel Studies*, Vol. 13, no. 1 (2007), pp. 53-78.

15 אליעזר שוורץ, **התפתחות תקציב הביטחון בשנים 2009-2014** (ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2014), <https://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m03452.pdf>.

(ואולי בעיקר) משום שמצופה כי יקנו יוקרה לחברות המעסיקות אותם, "יפתחו דלתות" וגם יתייגו את תחומי העיסוק שלהם כ"ביטחוניים", ולכן כעדיפים על פני תחומים "רגילים". השפעה נוספת של הרשתות הביטחוניות על הכלכלה היא על הייצוא והייבוא של מוצרים ביטחוניים, כולל תיווך בין התעשיות הביטחוניות לבין גורמים זרים.¹⁶

ולבסוף, בתחומי השיח הציבורי, התרבות והחינוך, הרשתות הביטחוניות משפיעות באמצעות גופים שונים המטפחים שיח ביטחוני. אלה כוללים את דובר צה"ל וגלי צה"ל, שם מוכשרים רבים מאנשי התקשורת בארץ, וכן גופים כמו הצנזורה הצבאית והמלמ"ב, שאוכפים סודיות, כולל על חברי הרשתות הביטחוניות עצמם. גם בתחום החינוך והמחקר ניתן להבחין בפעילות ענפה של הרשתות הביטחוניות: אנשי צבא מעורבים באופן פעיל בבתי ספר כמנהלים וכמורים, וחלק מיוצאי מערכת הביטחון משתלבים במכוני מחקר, המשמשים עבורם מעין מועדונים ולא תמיד עומדים בשורה אחת עם מוסדות המחקר האקדמיים. זאת ועוד, מכוני מחקר אלה, שהביטחון הוא תחום התמחותם העיקרי, תורמים למרכזיותו של נושא זה על חשבון נושאים אזרחיים, כמו חברה, כלכלה, רווחה ויחסי חוץ.

השפעת הרשתות הביטחוניות בישראל מ־1967 ואילך

אף כי רשת ביטחונית בהובלה של הרמטכ"ל וקצינים בכירים בצבא, וגם בכירים אחרים בשירותי הביטחון, הייתה קיימת ופעילה כבר בשנים הראשונות אחרי הקמת המדינה (ובמידה מסוימת גם לפני כן, בתקופת "היישוב"), ברור כי התופעה התחזקה מאוד לאחר מלחמת ששת הימים. המלחמה, שנחשבה להצלחה יוצאת מן הכלל של מערכת הביטחון כולה, ובמיוחד של צה"ל, פתחה פתח להשתלבות מסיבית של יוצאי מערכת הביטחון בפוליטיקה. המעבר של אישי ביטחון לממשלה, לכנסת, למשרדי ממשלה ולארגונים שעניינם תחומי מדיניות, כולל מכוני מחקר, מבלי שאישים אלה יניחו בצד את סדר היום הביטחוני שלהם ויאמצו נקודת מבט אזרחית, הפך לרווח מאוד.¹⁷ כך היה גם באיוש שני תפקידי המפתח של ראש הממשלה ושר הביטחון בידי אישי ביטחון לשעבר. יצוין כי תופעה זו התחזקה לאחר מחדלים ביטחוניים, כמו מלחמת יום הכיפורים, מלחמות לבנון הראשונה והשנייה, האנתיפאדות הפלסטיניות ועימותים נוספים. התפתחות חשובה בהקשר זה הייתה הקמת "ממשלת ליכוד לאומי" ערב מלחמת ששת הימים, שבה כיהן

16 יוסי מלמן, "המדריך המלא למסחר בנשק ולמתן שוחד", **דה מרקר**, 3 בנובמבר 2006.
17 שתי דוגמאות בולטות הם תא"ל אפרים סנה ותא"ל בנימין בן־אליעזר, מפקדים לשעבר של "אזור דרום לבנון" (אד"ל), שהמשיכו לצדד בקיום "אזור ביטחון" של ישראל בדרום לבנון גם כאשר היו לשרים בממשלה וכאשר העלות של ההחזקה ב"אזור הביטחון" הלכה והאמירה.

לראשונה רמטכ"ל לשעבר, משה דיין, כשר הביטחון, ובעקבותיה הקמת "ממשלות האחדות הלאומית" מ־1984 ואילך.¹⁸

מרכזיות הביטחון בישראל הלכה והתבססה לא רק כאמצעי, אלא גם כתכלית בפני עצמה. זאת, למרות התפתחויות משמעותיות בעולם, במזרח התיכון ובישראל עצמה, כמו הסכם השלום עם מצרים ולאחר מכן עם ירדן, התפרקות ברית המועצות, חולשתה הצבאית של סוריה, פירוק הצבא העיראקי, הפנייה של אש"ף לתהליך מדיני וכוחה הצבאי של ישראל. בד בבד התחזקה האמונה הרווחת כי רק ל"מומחי הביטחון", כלומר לחברי הרשתות הביטחוניות, יש הסמכות לקבוע את צורכי הביטחון של ישראל ואת הדרכים למימושם. העוצמה של אישים אלה הייתה, בין השאר, פועל יוצא של הקשרים ביניהם, וזאת לעומת האזרחים, שאינם פועלים במשותף בתחום מדיניות החוץ והביטחון. לשון אחר, בישראל לא קמה "רשת אזרחית" בעלת עוצמה, שתהווה משקל נגד ותיתן מענה לרשתות הביטחוניות בעלות העוצמה וההשפעה המכריעות.

קיומן והשפעתן המתמשכת של הרשתות הביטחוניות בישראל ממשיכים לתרום מאז 1967 לעובדה של ישראל אין גבולות בין-לאומיים ברורים ומוכרים. למעשה, חברי הרשתות הביטחוניות, ובמיוחד אישי צבא בכירים בדימוס כמו משה דיין ויגאל אלון, שכינה כשרים בממשלה, היו בין הראשונים לקבוע כי השטחים שכבשה ישראל במלחמת ששת הימים, ובמיוחד מזרח ירושלים, הגדה המערבית ורצועת עזה, אך גם הגולן וסיני, חיוניים לביטחונה, וזאת למרות שהניצחון הצבאי הגדול ביותר של ישראל הושג כשהם לא היו בידה. אישים אלה גם עודדו, בגלוי ובחשאי, התיישבות ישראלית בשטחים ונתנו לה גושפנקה ביטחונית. התיגו של השטחים כנכס ביטחוני הקשה על השתחררות מהם ועל התוויית גבולות סופיים למדינה. הוא גם פתח את הדלת בפני שחקנים נוספים, ובמיוחד המתנחלים ובעלי בריתם הפוליטיים, לפעול בשטחים בחופשיות ולהרחיב את התמיכה הפוליטית והאזרחית בהם.¹⁹

קיומן והשפעתן המתמשכת של הרשתות הביטחוניות מנעו בעבר, וממשיכים למנוע בהווה, הפרדה של ממש בין התחום הביטחוני ובין התחום האזרחי בישראל. כך קורה שבמקום שהתחום הביטחוני יהיה תָּחוּם ומוגדר, נכללים בו עוד ועוד תחומים, כמו מאגרי הגז, השתלבות של חרדים בשוק העבודה באמצעות גיוסם לצבא, פיתוח הנגב על ידי העברת בסיסי צה"ל לשם, גיור של עולים, טיפול בהיבטים שונים של הנעשה בשטחים שבהם המערכת הצבאית היא ה"ריבון", ועוד.

מעל לכול, קיומן והשפעתן המתמשכת של הרשתות הביטחוניות בישראל תרמו וממשיכים לתרום לביסוס האופי הפורמלי והלא אפקטיבי במידה רבה של

Sheffer and Barak, *Israel's Security Networks*, pp. 48-52. 18
שם, עמ' 105-114. 19

הדמוקרטיה הישראלית, ומונעים ממנה להפוך לדמוקרטיה שבה לכול אזרחי המדינה יש השפעה ממשית על התהליכים הפוליטיים הנוגעים לחייהם. העובדה שחברי הרשתות הביטחוניות הם בעיקר גברים יהודיים, וכי הם משתלבים בתחומים אזרחיים רבים ומגוונים, מחזקת את ההגמוניה של קבוצה זו ומקשה על מגזרים אחרים, ובמיוחד של נשים ופלסטינים אזרחי ישראל, להשתלב בתחומים אזרחיים אלה ולהשפיע עליהם.

סיכום

מאמר זה דן בהתפתחותן של הרשתות הביטחוניות במדינת ישראל ובהשפעתן על תחומים מרכזיים במדינה, הכוללים לא רק את תחום הביטחון, בהגדרתו הרחבה, אלא גם תחומים אזרחיים כמו פוליטיקה, כלכלה, חברה ותרבות, וכול זאת במיוחד מ־1967 ואילך. מן המאמר עולה כי ההתפתחות של הרשתות הביטחוניות הואצה בעקבות מלחמת ששת הימים, וכך גם ההשפעה של חבריה. מצב זה נבע הן מן הניצחון הצבאי הישראלי על הצבאות הערביים, שהעלה את יוקרתם של "מומחי הביטחון", והן משום שהאחרונים הופקדו למעשה על השליטה והניהול של השטחים שכבשה ישראל.

חברי הרשתות הביטחוניות, ובמיוחד אישי ביטחון כמו משה דיין ויגאל אלון, אך גם נוספים, שבו והדגישו את החשיבות של השטחים לביטחון ישראל, וזאת אף שהניצחון ב־1967 הושג כאשר ישראל לא שלטה בשטחים אלה, ולמרות העובדה שבעימותים הצבאיים הבאים בין ישראל לשכנותיה, שחלקם הגדול היה למעשה פועל יוצא של מלחמת ששת הימים, לא הושגו תוצאות דומות. ה"ביטחוניזציה" של השטחים, בתורה, סללה את הדרך בפני הרשתות הביטחוניות, אך גם עבור שחקנים נוספים, ובמיוחד המתנחלים ותומכיהם, להגביר את האחיזה הישראלית בהם ולהפוך אותם למעשה, גם אם לא להלכה, לחלק בלתי נפרד ממדינת ישראל. ישראל תמשיך, לפחות בטווח הנראה לעין, להזדקק למגזר ביטחוני חזק שיוכל להתמודד עם האתגרים הרבים לביטחונה, הן מקרוב והן מרחוק. אין פירוש הדבר כי יש למסור את ענייני הביטחון של המדינה לידי "מומחי הביטחון" וכי יש לאפשר לרשתות הביטחוניות להתקיים, לפעול ולהשפיע, כולל בתחומים אזרחיים מובהקים. זאת, במיוחד כאשר הפתרונות שחברי הרשתות הביטחוניות מציעים לבעיותיה של ישראל, כולל ביחס לשטחים שכבשה ב־1967, נשענים על הביטחון לבדו.